

Tělo

Filip Štys

Obor filozofie - sociologie

Vedoucí práce: doc. Miroslav Petříček

Ústav filozofie a religionistiky

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím pouze citovaných pramenů a literatury.

OBSAH

Úvod	6
1. Dominance těla	6
1.1 Disciplinární moc	8
1.2 Dispozitiv sexuality	22
1.3 Biomoc	29
1.4 Pozdní Foucault	30
1.5 Subjektivace podle Judith Butler	35
2. Linie Úniku	39
2.1 Tělo bez orgánů	41
2.2 Namísto závěru	46
2.3 Butó	48
Resumé	57
Bibliografie	58

Úvod

V diplomní práci se chci věnovat modernímu tělu. V první části této práce budu společně s Michelem Foucaultem a Judith Butler sledovat genealogii moderní moci nad tělem a rozeberu principy jejího fungování. Moderní tělo je totiž výsledkem působení tohoto nového typu moci.

Ve druhé části prozkoumám možnosti subverze moderní moci, které Deleuze s Guattarim nazývají linie úniku. Jejich výchoziskem je tělo a jeho praktiky. V závěru představím tanec butó jako způsob takové pragmatické subverze.

1. Dominance těla

Ve svých stěžejních dílech ze sedmdesátých let minulého století Foucault vytváří nové pojetí moci¹. Oproti klasickým teoriím nechápe moc jako věc, kterou lze vlastnit. Toto staré pojetí nazývá feudální typ moci, kdy moc je ve vlastnictví panovníka. Moc je zde předmět (symbolizovaný reálnými předměty v králově vlastnictví jako je žezlo nebo jablko) a panovník s ní může jako s předmětem zacházet. Může jí dělit, postoupit, odkázat, atd. Jejím principem je používání „negativních“ mechanismů. *„Moc tu byla především právem vzít: věci, čas, těla a nakonec i život; vyvrcholila v privilegiu zmocnit se ho a po-*

---

¹ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, Praha 2000 a tentýž: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, Praha 1999

tlačit jej."² V politickém myšlení model objektivizované moci inspirovaný feudalismem přetrvává dodnes.³ Foucaultovy podrobné analýzy ale ukazují, že od 18. století stará feudální forma moci postupně mizí a začíná se prosazovat nový typ moci, využívající odlišných mechanismů. „Zabavení' přestává být hlavní formou, stává se jen jednou z mnoha součástí moci, jejíž funkcí je podněcovat posílení, kontrolu, dohlížení, zvětšování podílu a organizace sil, které jim podléhají: moc, která produkuje síly, umožňuje jim sílit a pomáhá je uspořádat, místo aby je blokovala, ohýbala a ničila."⁴ Jejím principem je působení přímo na těla a skrze těla. Není to ale jejich potlačování, jak se mnozí mylně domnívají, ale pozitivní působení, produkce tělesných sil a produkce těl samých. „Cílem přítomné studie je ukázat, jak se dispozitivы moci přímo uskutečňují působením na tělo - na těla, na funkce, na fyziologické procesy, na vnímání, na slasti ... Nikoli tedy ‚dějiny mentalit‘, které berou na vědomí těla jen způsobem, jímž jsou vnímána nebo jímž se jim dává smysl a hodnota, nýbrž ‚dějiny těl‘ a způsobu, jakým je do nich vloženo to nejmateriálnější a nejživotnější."⁵

---

² FOUCAULT, Michel: Dějiny sexuality I. Vůle k vědění, s. 158

³ Mám na mysli debatu v anglosaském politickém myšlení, jejíž počátek můžeme vidět v knize *Teorie spravedlnosti* od Johna Rawlse, ale i všechny teorie společenské smlouvy.

⁴ *ibid.*, s.159

⁵ *ibid.*, s. 176

1.1 Disciplinární moc

Ve starém, monarchickém typu moci bylo tělo vůči moci vnější činitelem. Pán vyžadoval od otroků nebo poddaných určité množství práce. Úkolem podřízených těl bylo odevzdat nějaký výsledek a bylo na nich, jak to zařídí. Leckdy to bylo skoro nemožné, protože požadované množství práce bylo nad lidské síly. Moc vykonávala na tělech svých podřízených mnohé tresty a mučení. Vždy to ale byl negativní výkon moci. Obírala poddané o čas, zdraví a v krajním případě o život. Tělo samo ale bylo v jistém smyslu vůči moci vnější, protože jeho praktiky nebyly nijak kodifikovány. Například ve válce měli vojáci příkaz pobít nepřátele a jak to udělali, bylo jejich věc. V moderních válkách je pohyb jednotlivých vojáků kodifikován do nejmenších detailů, aby celá rota jednala v harmonii, jako jeden organismus. Stejně tak celý pluk, divize, armáda. Od způsobu nabíjení pušky, přes způsob chůze až po postoj, jenž voják zaujímá v klidu. Vše, každý detail, má svůj řád v rámci organizovaného celku. Jiným příkladem jsou třeba manufaktury nebo továrny s pásovou výrobou, kde se údy dělníků stávají extenzemi strojů, součástmi složitých technologických celků. A do popředí se zde, stejně jako v moderní armádě dostává způsob činnosti, její kodifikovaný postup, algoritmus, oproti důrazu na výsledné dílo v dřívější řemeslné výrobě.

Je to moc detailu. Dohled a disciplinární praktiky jsou čím dál detailnější. Nedotýkají se těla vcelku, které by mělo plnit zadané úkoly. Rozkládají tělo na jednotlivé funkční elementy a skládají gesta, pohyby, síly v čase podle kodifikovaného schématu, aby byli co nejefektivněji využity a zharmonizovány s ostatními těly popřípadě stroji (v továrnách). Nejde

o to „ zacházet s tělem vcelku, v hrubých rysech, jako kdyby bylo nedělitelnou jednotou, nýbrž zpracovat jej v detailu; vystavovat jej mírnému donucení, zajišťovat jeho ovládání na samé rovině mechaniky - pohyby, gesta, postoje, rychlost: infinitezimální moc nad aktivním tělem.“⁶ „Lidské tělo vstupuje do mašinérie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá. Tak se rodí „politická anatomie“, která je právě tak „mechanikou moci“; ta definuje, jak lze působit na tělo druhých nikoli pouze proto, aby dělali to, co se od nich žádá, ale proto, aby jednali tak, jak se po nich chce, spolu s technikami, jimiž se určuje rychlost a účinnost. Disciplína tak vyrábí podřízená a vycvičená těla, těla „poslušná“. Disciplína síly těla zvyšuje (v ekonomickém smyslu užitečnosti) a tytéž síly zmenšuje (v politickém smyslu poslušnosti). Jedním slovem: rozpouští moc těla; na jedné straně přetváří jeho „způsobilstvo“, jeho „kapacitu“, jež se snaží posílit; na straně druhé převrací jeho energii, sílu, již by mohlo vyvíjet, a uvádí je do striktního vztahu podrobení ... disciplinární donucení ustavuje v těle donucovací spojení mezi zvyšováním způsobilstvi a růstem ovládání.“⁷

Jak už z těchto příkladů vyplývá, v moderní době se tělo dostává do účinné sféry moci, je eminentním místem její intervence. Už to není její vzpurný vnějšek, ale efektivní součást. Mechanismus, který může být mocí využit tím ekonomičtěji, čím detailněji jej moc proniká a strukturuje. V dobách feudálního panství je moc rozprostřena velmi nestejně. Panovník je její držitel a postupuje ji na další správce. Moc se manifestuje v excesu veřejných mučení a poprav. Není ale schopna efektivně pokrýt podřízené teritorium. Existuje velké množství

---

⁶ *ibid.*, s. 201

⁷ *ibid.*, s. 202n

malých a větších nezákonností, které provázejí feudální systé-
m. Zloději, lupiči a mnozí další malí zločinci jsou nevymý-
titelnou součástí feudálního výkonu moci.

Moderní moc, která postupně během 18. a 19. století pře-
vládá, funguje odlišným způsobem. Manifestuje se jako humán-
nější výkon moci, protože odmítá mučení, veřejné popravy a
později popravy vůbec. Nicméně z hlediska efektivity ovládnutí
je to daleko účinnější strategie. Jejím modelem je moderní vě-
zení. Zjednodušeně lze říci, že cílem moderní moci je rozpro-
střít režim dohlížení, který je vlastní vězení, na celou spo-
lečnost. Na první pohled se jedná o humánní výkon moci. Nikde
neteče krev, nejsou vidět mrtvá těla. Nicméně tato moc, kterou
Foucault nazývá disciplinární, se stává všudypřítomnou. Dohled
a výcvik, které v nejčistší formě najdeme ve vězení, kde
strukturují veškerý čas, pohyb a činnost odsouzených, jsou
všude a jejím objektem je každý. Škola, polepšovna, manufaktu-
ra, nemocnice, chudobinec, starobinec, továrna, psychiatrická
léčebna, armáda jsou všechno instituce vězeňského typu. Disci-
plinární moc není vnější tlak omezující autonomní subjekty ve
jménu klidného společného soužití, jak se domnívají liberálové
od Hobbese po Rawlse. Foucaultova teorie je nová v tom, že
tento vztah, který je základem liberální ideologie, obrací.
Podle něj jsou subjekty teprve konstituovány výkonem discipli-
nární moci. Jejím modelem je ideální vězení, *Panoptikon*, Jere-
myho Benthama.⁸ „*Panoptikon nesmí být chápán jako snová budo-
va: je to diagram mechanismu moci redukováný na jeho ideální
formu; jeho fungování, abstrahované od všech překážek, od vše-
ho odporu či tření, si lze jasně představit jako čistý archi-
tektionický a optický systém: je to v podstatě figura politické
technologie, kterou je možné, a dokonce nutné oddělit od kaž-*

---

⁸ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, obr. 17

dého specifického užití."⁹ Foucault proto model fungování moderní moci nazývá panoptismus. Jejím principem je soubor subtilních donucovacích metod a všudypřítomnost dohledu, kdy dozorce není vidět. Neviditelný dozorce dohlíží na správné provádění předepsaných úkonů.¹⁰ Chovanec (vězeň, voják,...) proto začíná sám sebe disciplinovat i bez dozoru, protože nikdy neví, zdali není právě pozorován a sám opakovaně vykonává vyžadované praktiky. Tak jsou školák, chovanec na kolejích či v polepšovně, voják, dělník, úředník ve velké společné kanceláři a vězeň subjekty vytvořené působením disciplinárních institucí¹¹, které jsou si všechny podobné, protože jsou vytvořeny podle stejného panoptického modelu dohlížení.

Tento model nefunguje pouze za zdmi izolovaných institucí. Naopak. Je to princip moci pokrývající celou společnost a všechny její členy.¹² „U těchto disciplín, které klasická doba vypracovala na přesně daných a relativně uzavřených místech – kasárna, koleje, velké dílny – ... snil Bentham o tom, že z nich vytvoří síť dispozitivů, které budou vždy a všude ve střežbě, prostupující celou společnost bez jakékoli mezery či přerušování. Panoptické uspořádání znamená formulaci tohoto zevšeobecnění. Na úrovni elementárních a snadno přenositelných mechanismů programuje fungování základny společnosti zcela prostoupené a proniknuté disciplinárními mechanismy.“¹³ „Disciplína‘ nemůže být identifikována ani s institucí, ani s aparátem; je typem moci, modalitou praktikování moci, nesoucím si s sebou celý soubor nástrojů, technik, postupů, úrovní aplikace, cílů; je jakousi ‚fyzikou‘ či ‚anatomíí‘ moci, určitou technolo-

---

⁹ *ibid.*, s. 277n

¹⁰ Je zřejmé, že dnešní kamerové systémy pronikající veřejným prostorem posunuly možnosti neviditelného dohlížení na úroveň, o které se Benthamovy ani nesnilo.

¹¹ Vytváření subjektu ještě podrobněji rozvedu níže.

¹² *ibid.*, s. 417

¹³ *ibid.*, s. 292

gii.¹⁴ Panoptismus a disciplinární mechanismy se rozšiřují horizontálně s cílem spojitě pokrýt celou společnost disciplinárním dohledem. Foucault proto mluví o moderní společnosti jako o disciplinární společnosti.¹⁵

Mechanismy moci se ale rozšiřují se i vertikálně, „do hloubky“. To znamená, že pronikají stále hlouběji do ovládaných subjektů. Strukturují jejich těla a prováděné činnosti čím dál podrobněji. Například vojenské předpisy od 18. století začaly normovat pohyb vojáků rozkladem do absurdních detailů: *„Vzdejte čest zbraní kupředu. Ve třech krocích. Vezměte pušku do pravé ruky, přičemž ji tiskněte k tělu tak, aby byla opřena kolmo k pravému koleni, konec hlavně ve výši očí, držte ji přitisknutím pravé ruky, přičemž paže je napjata podél těla ve výši opasku. Ve druhé fázi přeneste pušku levou rukou svisle před sebou, hlaveň uprostřed mezi očima, pravou rukou ji uchopte za pažbu, paže je napjata, lučík opřený o první prst, s levou rukou ve výši zářezu, aby byl palec natažen podél hlavně oproti žlábků. Ve třetí fázi puška opustí levou ruku, která klesne podél stehna, přičemž je puška zdvihána pravou rukou, objímkou vně a proti hrudi, pravá paže do půli napjata, loket přitisknutý k tělu, palec natažen podél objímky, spočívá na prvním šroubu, kohoutek pušky zapřený o první prst, hlaveň v kolmici.“¹⁶ Při chůzi vojáků předpisy rozlišovali 4 druhy kroků rozložených a popsanych do nejmenšího detailu: *„Délka krátkého kroku bude jedna stopa, délka řádného, dvojitého a pochodového kroku bude dvě stopy, to vše měřeno od jedné paty k druhé; pokud jde o dobu trvání, ta bude u krátkého a řádného kroku činit jednu vteřinu, během níž je třeba učinit dva kroky při kroku dvojitém; doba trvání jednoho kroku za po-**

---

¹⁴ *ibid.*, s. 300

¹⁵ *ibid.*, s. 293

¹⁶ *ibid.*, s. 222

chodu bude o něco delší než jedna vteřina. Šikmý krok se provádí v témže prostoru jedné vteřiny; bude mít nejvýše osmnáct palců od jedné paty k druhé.. Řádný krok bude prováděn směrem kupředu s hlavou vztyčenou a tělem vzpřímeným, přičemž je třeba udržet se v rovnováze postupně na jedné noze a druhou přesouvat vpřed, podkolení napjaté, špičku nohy poněkud vytočenou vně a dolů, aby nenuceně dosedla na terén, po němž voják musí pochodovat, a klást nohy na zem takovým způsobem, že ji položí naráz, aniž by jí o zem udeřil.¹⁷ „V druhé polovině 18. století se voják stává věcí, která se vyrábí; z neforemného těsta, z nevhodného těla je vyráběn stroj, jehož je třeba; krok za krokem jsou opravovány postoje; vykalkulované donucení zasahuje pomalu každou část těla, ovládá je, podrobuje si celek, činí jej nepřetržitě disponovatelným a v tichosti se proměňuje v automatismus návyků.“¹⁸

Jakým způsobem moc strukturuje praktiky? Podle jakého modelu nebo schématu? V armádě jde o to, aby rota fungovala co nejefektivněji. V manufaktuře o to, aby dílna fungovala co nejefektivněji. Jakým způsobem ale skloubit jednotlivé části (těla) do efektivního a zároveň jednoduše ovladatelného celku? Modelem stroje. Stroj nebo mechanismus je myšlenkový model vládnoucí modernitě. Manufaktura, armáda, firma, byrokracie a vlastně všechny ostatní moderní instituce jsou systémy sestavené podle modelu stroje. Jde o to dosáhnout nejvyšší možné efektivity měřené poměrem vstupů k výstupům. Těla, jakožto součásti těchto velkých strojů, se proto musejí co nejlépe přizpůsobit jejich fungování. Musejí se stát jejich izomorfními extenzemi, musejí se stát stroji.¹⁹ Tělesné síly a pohyby jsou kategorizovány a tím zároveň normalizovány co nejpodrob-

---

¹⁷ *ibid.*, s. 220

¹⁸ *ibid.*, s. 200

¹⁹ *ibid.*, s. 294 a s. 302n

nějšími schématy. Moc se již nevykonává potlačením sil života jako ve feudalismu, ale jejich využitím, rozvíjením a efektivní strukturací, která umožňuje jejich využití ve výrobních nebo válečných institucích. Není to moc destruktivní, ale produktivní. Šíře a hloubka jejího dohledu je ale nesrovnatelně větší a svoboda podřízených subjektů o to menší. *„Disciplíny slouží stále víc jako techniky na výrobu užitečných jedinců.“*²⁰ *„Jednotlivec je tu pečlivě vyráběn podle celkové taktiky sil a těl.“*²¹ Disciplinární praktiky nemají jiný cíl než strukturaci těla podle mechanického modelu. Produkuje tak *„mechanická individua podle obecných norem průmyslové společnosti,“*²² čímž umožňují jejich efektivní zapojení do velkých institucionalizovaných celků výrobně-spotřebního koloběhu moderní kapitalistické společnosti.

Zde se dostáváme k velkému Foucaultovu tématu, kterým je spojení moci a vědění. Nejedná se o nějakou jednoduchou kauzální závislost vědění na moci, či naopak. Je to jejich fundamentální propletení, které nelze racionálně analyzovat (protože rozum sám je zapleten s mocí) a rozdělit na dvě oddělené domény. Autor proto mluví o komplexu moci-vědění. Model stroje leží v centru tohoto komplexu. *„Během klasického věku tak došlo k objevu těla jako objektu a terče moci. Snadno bychom našli znaky této velké pozornosti věnované tělu - tělu, jímž se manipuluje, jež se tvaruje, jež se cvičí, jež poslouchá, jež odpovídá, jež se stává obratným či jehož síly se rozmnožují. Velká kniha Člověk-stroj byla psána současně ve dvou zápisech: v anatomicko-metafyzickém, jehož první stránky napsal již Descartes a v němž pokračovali lékaři a filozofové, a v technicko-politickém, který byl sestaven z celého souboru*

---

²⁰ *ibid.*, s. 294.

²¹ *ibid.*, s. 302

²² *ibid.*, s. 335

vojenských, školských, nemocničních nařízeních a empirickými a promyšlenými metodami kontroly a nápravy činností těla. Dva zápisy, jež jsou dostatečně odlišené, protože zde šlo o podřízení a využití, tam o fungování a výklad: tělo užitečné a tělo poznatelné. A přesto tu byly body, v nichž se protínala. *'L'homme-machine'* [Člověk-stroj] od La Mettriea je současně materialistickou redukcí duše a obecnou teorií výcviku, v jejímž centru vládne pojem „poslušnosti“, jenž připojuje k analyzovatelnému tělu tělo manipulovatelné. Poslušné tělo je takové tělo, které může být podřízeno, které může být využito, které může být transformováno a zdokonaleno. Proslulé automaty tak na druhé straně nebyly pouze způsobem, jak ilustrovat organismus; byly to rovněž politické loutky, zmenšené modely moci.²³

Současně s prosazováním moderní disciplinární moci můžeme pozorovat počátek vlády paradigmatu stroje/mechanismu²⁴ ve všech odvětvích vědění. Pro moderní přírodní vědu je příroda hodinový stroj, který proto můžeme popsat pomocí zákonů majících formu matematické funkce. Ve Freudově psychoanalýze je duše popisována jako jakási hydromechanická soustava (tlaky, protitlaky, ventily, uzávěry, nebezpečí záplavy, překážky a bloky proudu). V behaviorismu je duše systém, do kterého nevidíme, vidíme jen vstupy a výstupy, nicméně ty jsou pak spojovány také funkčními souvislostmi, takže duše je implicitně koncipována jako mechanismus, do něhož nevidíme a jehož (implicitně mechanickou) strukturu odhalujeme podle jeho reakcí. Ekologie konstruuje ekosystémy také jako autoregulační mechanismy. Biologie vidí živé tvory jako organismy sestavené ze součástí (orgánů) vykonávajících funkce pro efektivní fun-

---

²³ *ibid.*, s. 200n

²⁴ Stroj jako soubor propojených elementů vykonávajících funkce pro efektivitu fungování celku.

gování celku.²⁵ V ekonomii, demografii a ostatních vědách, které se rozvinuly během 19. století, se prosadila analogická schémata. Sociologii dominuje do 60. let minulého století strukturní funkcionalismus, který konstruuje společnost-mechanismus, jako autoregulační systém složených s funkčních elementů pracujících pro efektivitu celku. Takový typ věd o člověku je vlastně ideologie modernity, protože postulátem stroje-společnosti a stroje-subjektu legitimizuje technokratickou politiku, která pomocí velkých byrokratických a disciplinárních strojů společnost (stroj) ovládá. Zde opět dochází k záměně příčiny s následkem, jako v liberálních teoriích smlouvy. Disciplinární, technokratická moc, přistupující ke společností a jednotlivcům jako k mechanismům, je v moderní době legitimizována odkazem k *objektivnímu a nestrannému* vědění, které je jako mechanismy koncipuje (sociologie, psychologie). Ale vědy o člověku byly právě umožněny až nástupem disciplinárního dispozitivu²⁶ v 18. a 19. století, který subjekty, o kterých tyto vědy hovoří, vytvořil.²⁷

Foucault tedy analyzuje nový typ moci a hledá, *„jakým způsobem se mohl ze specifického způsobu subjektivace zrodit člověk jako objekt vědění, diskursu s „vědeckým“ statutem.“*²⁸ Jinými slovy, zkoumá korelaci a vzájemnou závislost rozvoje disciplinární moci a tak zvaných „věd o člověku“. Korpus věd o člověku a disciplinární moc produkující subjektivitu jsou de facto spojené nádoby. Jedno bez druhého není možné. Jak jsem již napsal, moc a vědění není spojeno nějakým triviálním způ-

---

²⁵ K pojmu organismu se ještě vrátím o těle bez orgánů (2.1)

²⁶ Dispozitiv je jedním z nejdůležitějších Foucaultových pojmů. Jedná se o strategický komplex diskursů, praktik, vědění a moci, jež jsou vzájemně provázané. Jedná se o jakousi směs teorie a institucionalizované praxe. Patří sem různé teorie, instituce, architektura, medicínské, náboženské a výchovné praktiky, atd., kterým je společné formující působení na subjekt.

²⁷ *ibid.*, s. 313

²⁸ *ibid.*, s. 58

sobem. „Síť vězeňství (disciplinární moc - pozn. FŠ) konstituuje jeden ze základů tohoto komplexu moci-vědění, jenž historicky umožnil vědy o člověku. Poznatelný člověk (ať duše, individualita, vědomí či chování, na tom zde nezáleží) je účinkem-objektem tohoto analytického obklíčení, tohoto ovládnutí-pozorování.“²⁹ Nicméně vědy o člověku nejsou důsledkem ani příčinou nástupu disciplinární moci.³⁰ Autor mluví o kruhovém pohybu vzájemného posilování. „Formování vědění a zvyšování moci se pravidelně zesiluje v kruhovém procesu... Nejprve nemocnice, později škola a ještě později dílna nejsou jednoduše ‚uspořádávány‘ disciplínami; staly se díky nim takovými aparáty, že každý mechanismus objektivace zde může sloužit jako nástroj podrobení a každý přírůstek moci zde podněcuje shromažďování všech možných poznatků; díky tomuto spojení, které je vlastní technologickým systémům, se mohly v disciplinárním živlu formovat klinická medicína, psychiatrie, dětská psychologie, psychopedagogika, racionalizace práce. Byl tu tedy dvojitý proces; epistemologická deblokace plynoucí z tříbení vztahů moci; znásobení účinků moci díky formulování a akumulaci nových poznatků.“³¹

Komplex moci-vědění nutně míří k totalizaci. Na jedné straně je moc, jež se šíří jak horizontálně (zvětšování disciplinovaného sociálního teritoria) tak vertikálně (pronikání do nitra těl a produkce konformních subjektů). Na druhé straně je vědění, které má v moderní době univerzální a objektivní statut. Neexistuje žádné partikulární vědění předávané z učitele na žáka, jako tomu bylo v dřívějších dobách nebo v jiných kulturách. Oba tyto totalizující pohyby zde dělím jen z heuristických důvodů, protože de facto se jedná o jeden kom-

---

²⁹ *ibid.*, s. 420

³⁰ *loc. cit.*

³¹ *ibid.*, s. 311

plexní pohyb normalizace, obsahující rozvoj vědění a dohlížení, které se vzájemně podmiňují. Moderní subjekt „je účinkem a nástrojem vztahů komplexní moci, kde se tělo a síly podrobené těmto dispozitivům mnohonásobného ‚uvěznění‘ stávají objekty diskursů, které jsou samy prvky této strategie.“³² Je to právě norma, kde se setkává řád moci a řád vědění a splétají se do jednoho celku. Normalizace je daleko subtilnější a účinnější způsob ovládnání než právo. Stará feudální moc omezovala poddané zvenčí právy a z nich vyplývajícími povinnostmi. Mnohdy to byla velice krutá omezení. V moderní době se krutost vnějších omezení snížila, připojil se k ní ale zcela nový systém ovládnání normalizací, který je daleko efektivnější.

Normy fungují na opačném principu než zákony. Zákon vymezuje, co je zakázáno a takové jednání trestá. Normy naopak vymezují, co je normální stav a k němu pomocí disciplinárních mechanismů vedou (normují) podřízené subjekty. Zákon ohraničuje oblast trestného a vše ostatní je povoleno. Normy naproti tomu vymezují oblast normálního a vše ostatní, neohraničený vnějšek normality je deviace, kterou je třeba napravit disciplínou a výchovou pod striktním dohledem.³³ „Funkcí disciplinárního trestu je redukovat odchylky. Musí být proto podstatně korektivní. Vedle trestů vypůjčených přímo ze soudního modelu (pokuta, bičován, samotka) dávají disciplinární systémy přednost trestů, které spadají do řádu výcviku.“³⁴

Norma „má dvojí účinek: rozmisťuje žáky podle jejich schopností a chování, tedy podle užitku, který budou přinášet po opuštění školy; vykonává na ně neustálý tlak, aby se podřídili témuž modelu, aby byli všichni společně donucováni ‚k podřízenosti, k poslušnosti, k pozornosti při studiu a cviče-

---

³² *ibid.*, s. 424

³³ *ibid.*, s. 255

³⁴ *ibid.*, s. 256

ních, k praktické přesnosti při plnění povinností a ve všech součástech disciplíny'. Prostě aby se všichni sobě navzájem podobali.

Umění trestat v režimu disciplinární moci zkrátka není namířeno ani k pokání, ani přesně k represí. Uvádí do činnosti pět zcela rozdílných operací: referuje o jedinečných činech, akcích a chováních v rámci celku, který je zároveň polem srovnání, prostorem diferenciací i principem pravidla, jímž se má člověk řídit. Diferencuje jedince navzájem podle univerzálního pravidla, jež bude fungovat jako minimální práh, jako průměr, který je třeba respektovat, či jako optimum, k němuž má každý směřovat. Poměruje, ve smyslu kvantitativním, a hierarchizuje, ve smyslu hodnot, schopnosti, úroveň a „povahu“ jednotlivců. Prostřednictvím tohoto „hodnotového“ měřítka zavádí nátlak ke konformitě, jež má být realizována. A konečně vytyčuje hranici, která definuje diferencí vzhledem ke všem diferencím, hranici vnějšku, který je abnormální („třída hanby“ v *École militaire*). Nepřetržitě trestání, které prochází všemi body a kontroluje všechny instance disciplinárních institucí, porovnává, diferencuje, hierarchizuje, homogenizuje a vylučuje. Jedním slovem - normalizuje.³⁵ Normalizace spojená s dohledem se tak stává hlavním nástrojem moci. Norma klasifikuje, hodnotí, hierarchizuje, ale i rozmisťuje do jednotlivých postavení.³⁶ Čím méně se jedinec odchyluje od norem, tím lépe zapadá do společnosti, tím je „úspěšnější“, naopak čím více se odchyluje, tím více se vzdaluje na okraj. Odchylka a anomálie se tak dostávají do stejné oblasti jako přestupky a zločiny, protože jsou to všechno jevy zneklidňující disciplinární instituce a vyvolávající jejich intervenci. Disciplinární společnost nejenže roz-

---

³⁵ *ibid.*, s. 260

³⁶ *ibid.*, s. 262

širuje dohled do všech koutů moderní společnosti. Zároveň jsou v ní všude přítomni „soudci normality.“³⁷ „Nacházíme se ve společnosti profesorů-soudců, lékařů-soudců, vychovatelů-soudců, „sociálních pracovníků“-soudců; ti všichni zajišťují vládu univerzálnosti normativu; a jeden každý, ať se nachází kdekoli, mu podřizuje tělo, gesta, chování, schopnosti, výkony.. Vězeňská tkáň společnosti zajišťuje současně skutečné ovládnutí těla a jeho neustálé pozorování.“³⁸

Norma je tak jakousi směsí legality a přirozenosti, což není úplně přesné vyjádření, protože tyto pojmy spíše nahrazuje. Vědy definují co je a co není normální a instituce dohledu to vyžadují, či spíše formují jedince vzhledem k normě. Zároveň se v těchto institucích rozmáhá klasifikace a hodnocení každého individua, což dodává „empirický materiál“ vědeckému bádání. „Řekněme, že tu může jít o určité „vědění“ o těle, které není tak docela vědou o jeho fungování, a o určité ovládnutí jeho sil, které je něčím více než jen schopností přemáhat je; toto vědění a ovládnutí ustavuje něco, co bychom mohli nazvat politickou technologií těla.“³⁹

Obecnou formou norem, jak jsem již rozvedl výše je metafora mechanismu/stroje, funkce. Normální je zařadit se do velkých výrobních, vojenských nebo byrokratických aparátů (mechanismů) a být jejich fungující a spolehlivou součástí. Zároveň je tato součást (subjekt) analogické mechanické povahy, jak nás učí biologie (organismus), vědy o duši a vědy o společnosti. Jedinec-tělo je tak disciplinován zároveň věděním i mocí a je hněten do formy moderního subjektu. Sám internalizuje všudypřítomný dohled a normuje své tělo, gesta, chování,

---

³⁷ *ibid.*, s. 419

³⁸ *loc. cit.*

³⁹ *ibid.*, s. 61

schopnosti a výkony.⁴⁰ Sebedisciplinizace individuů je proces, díky němuž je moderní moc o mnoho efektivnější, než moc feudální. Místo dozorce s bičem chování ovládaných formuje internalizovaná norma.⁴¹

Zde se můžeme vrátit k problému tvorby subjektivity. Účinnost „vědeckých“ norem, všeprostupující dohled a výcvik těla jsou základními prostředky disciplinární moci, která formuje moderní subjekt. Je to moc působící vskrytu, záludně. V moderním diskursu se o ní vůbec nemluví na rozdíl od neustále omílané fikce autonomního subjektu, která je jedním ze základních kamenů moderní metanarace a která legitimizuje liberální společenské uspořádání a kapitalistickou ekonomiku. Foucault tento vztah otáčí a ukazuje, jak moc-vědění konstituuje subjekty kompatibilní a využitelné kapitalistickým výrobním procesem. Nejde o individuum a jeho štěstí, ale o jeho životní síly, jež je třeba efektivně strukturovat a produktivně využít. *„V našich společnostech je vždy třeba trestní systémy situovat do určité ‚politické ekonomie‘ těla; dokonce i když se neuchylují k násilným či krvavým trestům, dokonce i když užívají „mírné“ metody, jež jen uzavírají nebo napravují, jde vždy právě o tělo - tělo a jeho síly, jejich užitečnost a jejich poslušnost, jejich rozdělení a jejich podřízení.“*⁴² Toto politické obsazování těla je spjato, v rámci komplexních a recipročních vztahů, s jeho ekonomickým využitím; ve vztazích moci a ovládání je tělo obsazeno z velké části jako výrobní síla, na druhé straně je však jeho konstituce jakožto pracovní síly možná pouze tehdy, je-li zapojeno v systému podřízení subjektivace (v němž potřeba je také politickým nástrojem bedlivě upraveným, propočítaným a využitým); tělo se stává uži-

---

⁴⁰ *ibid.*, s. 419

⁴¹ *ibid.*, s. 201n

⁴² *ibid.*, s. 59

tečnou silou jen tehdy, je-li zároveň tělem produktivním a tělem podřízeným."⁴³

Moderní subjekt se svým diskursem o autonomii je pouze nabarvená skořápka dobře fungujícího soukolí sil, které pod ní pracují a o které je úzkostlivě pečováno. Moderní moc se snaží ovládnout a vycvičit životní síly a nikoliv omezit svobodu individua, který je jejich nositelem. Jde o tělo a jeho zdroje. „Za velkou abstrakcí směny pokračuje důkladná a konkrétní drezura užitečných sil ... krásná totalita jednotlivce není naším společenským řádem amputována, potlačována či zaměňována, ale jednatel je tu pečlivě vyráběn podle celkové taktiky sil a těl. Jsme Řeky daleko méně, než s myslíme. Nejsme ani na terasách kolosea, ani na scéně, nýbrž v panoptickém stroji, obklíčení jeho účinky moci, které přenášíme sami na sebe, poněvadž jsme sami jedním z jeho koleček.“⁴⁴

1.2 Dispozitiv sexuality

Knihy *Dějiny sexuality I.* - *Vůle k vědění* tvoří pendant k předchozí Foucaultově knize *Dohlížet a trestat*. Také se věnuje tématu subjektivace mocensko-vědními dispozitivy, tj. vepisování moci do těla. V předchozí knize autor analyzoval disciplinární dispozitivy zaměřené na individuum, strategie dozírání a výcviku tvořící moderní konformní subjekt. Nazýval je mikrofyzička moci, protože zasahují jednotlivá individua v jejich niternosti. V *Dějínách sexuality I.* se věnuje techno-

---

⁴³ *ibid.*, s. 60

⁴⁴ *ibid.*, s. 302

logiím moci, jež umožňují manipulovat a formovat celé populace.⁴⁵ Konkrétně analyzuje dispozitiv sexuality, jako jeden z nejdůležitějších formujících činitelů moderní subjektivity.⁴⁶

Říká se, že modernita osvobodila sex. Po pruderních staletích, kdy byl sex potlačován a zatracován se teprve dnes může svobodně rozvíjet. Tenhle obvyklý názor Foucault nazývá represivní hypotéza a odmítá jej.⁴⁷ Chce analyzovat sexualitu a diskurs, který o ní od 17. století probíhá (a to včetně represivní hypotézy) a zkoumat moc, jež se v té době rozvíjí. Nevěří, že sexualita byla předmětem mocenského vytěsnění, které v moderní době pominulo a proto je dnes svobodná. Chce proto hledat, jak spolu moc a diskurs o sexu souvisí. Stejně jako v předcházející knize je to tak trochu práce historika, protože chce napsat genealogii komplexu moci-vědění. *„Námítky, jimiž bych rád oponoval represivní hypotéze, nemají za cíl ani tak ukázat, že je falešná, nýbrž ji spíš nahradit v obecné ekonomii diskursů, týkajících se sexuality uvnitř moderních společností od 17. století. Proč se o sexualitě mluví? Co se o ní říká? Jaké to má mocenské účinky? Jaké jsou vazby mezi těmito diskursy, těmito mocenskými účinky a slastmi, jež jsou jimi dosazovány? Jaké vědění se na základě toho formuje? Jde zkrátka o to určit, v jeho funkcích a jeho odůvodněních, režim moci-vědění-slasti, o který se opírá náš diskurs o lidské sexualitě.“*⁴⁸

Foucault proto začíná zkoumat dobové prameny a zjišťuje, že od 17. století objem diskursů o sexualitě rychlým tempem narůstá. Nejde zde přitom o diskursy odporující studu nebo konvencím, které by demaskovaly sex v jeho nahotě proti vůli

---

⁴⁵ FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, s. 162

⁴⁶ *ibid.*, s. 163

⁴⁷ *ibid.*, s. 17

⁴⁸ *ibid.*, s. 18

oficiálních (církevních) instancí. Jedná se naopak o rozmnožení oficiálních diskursů o sexualitě. V katolické pastoraci, v příručkách zpovědníků je stále více vyžadován diskurs o sexu. Ten je přitom cudně zahalen, ale v žádném případě odmítán, vytěsňován. *„Záměr „zahrnout do diskursu“ sexualitu se zrodil již dávno v asketické a monastické tradici. 17. století z něj učinilo pravidlo pro všechny.“*⁴⁹

Šlo o to, proniknout diskursem co nejhluběji do nitra těla. Nejen dokonané akty, ale každé hnutí touhy, každá prchá-
vá myšlenka či náznak ve snu bylo třeba vyčerpávajícím způsobem pojmenovat, diskursifikovat a analyzovat. Nejde tedy o vytěsnění sexu, o velké mlčení, jak se domnívá represivní hypotéza. Tento pohyb diskursifikace započatý na půdě církve později pokračuje v sekulárních institucích jako je škola, kolej nebo nemocnice a zároveň v přidružených vědách jako je pedagogika, psychologie a medicína. Diskursifikace touhy a sexu nebyl prostý popis, reprezentace diskursem. *„Od tohoto analytického diskursu se očekávají rozmanité účinky přesunu, posílení vlivu, přesměrování a modifikace touhy samotné. Nejenže se rozšířila oblast toho, co lze o sexu říkat, a člověku byla uložena povinnost ji dále zvětšovat; především se k sexu připojil diskurs, řídící se podle komplexního dispozitivu a dosahující proměnlivých účinků, který se nevyčerpává prostým vztahem k zákonu zákazu. Cenzura sexu? Spíš zavedení jisté aparatury, která má produkovat diskursy o sexu, stále více diskursů, způsobilých fungovat a dosahovat účinků v jeho vlastní ekonomii.“*⁵⁰ Samotný pojem sexuality vzniká až začátkem 19. století, tedy v době obrovského bujení diskursů o sexu.⁵¹ Není to ale pouze teoretický pojem, ale komplexní dispozitiv spoje-

⁴⁹ *ibid.*, s. 27

⁵⁰ *ibid.*, s. 30

⁵¹ FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality II. Užívání slastí*, Praha 2003, s. 9

ný s výchovnými, náboženskými či medicínskými praktikami, dozorem ve výchovných institucích a vývojem moderních věd. Kříží se v něm vlivy vědy a moci. Proto není pouze deskriptivní, ale konstruktivní. „Sexualitu nemůžeme chápat jako nějakou přírodní danost, kterou se moc pokouší zkrotit, či jako nějakou temnou oblast, již se vědění postupně snaží odhalit. Je to jméno, které lze dát jednomu historickému dispozitivu: není to potměšilá skutečnost, kterou se stěží pokoušíme zachytit, nýbrž velká síť povrchu, kde jsou stimulace těla, intenzifikace slastí, podněty k diskursům, formování poznání, posilování kontrol a odporů navzájem propojeny podle některých velkých strategií vědění a moci.“⁵² Zde spočívá omyl represivní hypotézy. Sex není potlačován, ale produkován dispozitivem sexuality. „Přibližně počátkem 18. století se zrodil politický, ekonomický, technický podnět mluvit o sexu ... ve formě analýzy, matematizace, klasifikace a kategorizace, v podobě kvantitativních a kauzálních výzkumů ... Musí se o něm mluvit jako o něčem, co nestačí jen zatratit nebo tolerovat, ale co je třeba ošetřit, zasadit do systémů užitečnosti, spravovat k většímu dobru všech, přimět k optimálnímu fungování. Sex není něco, co se soudí, je to něco, co je spravováno.“⁵³

Represivní hypotéza vychází ze schématu reprezentace. Je zde diskurs a reálný sex o sobě, který je nebo není diskursivně reprezentován. Naproti tomu Foucault tyto dvě roviny slučuje a rozplétá vlákna moci a vědění, která tvoří realitu (zdánlivě reprezentovanou ve vědách).⁵⁴ Realita sexu je tvořena dis-

---

⁵² *ibid.*, s. 124

⁵³ *ibid.*, s. 32

⁵⁴ „Je třeba brát v úvahu, že subjekt, který poznává, předměty poznání a modality poznávání jsou do značné míry účinky oněch základních implikací moci-vědění a jejich historických proměn.“ „Moc ve skutečnosti produkuje; produkuje realitu; produkuje oblasti objektů a rituálů pravdy. Individuum a poznatky, které o něm lze získat, patří k této produkci.“ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, s. 62n a s. 274.

pozitivem sexuality, který jej proniká diskursy a praktikami a konstruuje formu jeho zakoušení, touhy, pocity a potřeby. Totéž lze říci i o všech ostatních částech těla a těle samotném, které je v moderní době konstruováno komplexními dispozitivy, zahrnujícími moc a vědění.

Zatímco v *Dohlížet a trestat* Foucault mluvil o politické ekonomii těla, v *Dějínách sexuality I.* mluví o politické ekonomii populace. V první knize analyzoval mikrofyziku moci zaměřenou na tělo a jeho životní síly. Ve druhé ji doplnil o techniky moci zaměřené na celé populace a jejich životní síly a jejich reprodukci, které jsou sdružené v dispozitivu sexuality. Velkou roli zde sehrály nově se rodící vědy jako ekonomie, biologie a demografie. Vlády vzaly na vědomí, že nepracují s masou poddaných, které by bylo třeba jednotlivě vést, ale s populací „s jejími specifickými jevy a s jejími vlastními proměnnými: s porodností, nemocností, střední délkou života, plodností, zdravotním stavem, četností propuknutí chorob, formami výživy a bydlení.“⁵⁵

Stejně jako u mikrofyziky moci se nové politické technologie populací snaží dispozitivy obsahujícími konstrukci využitelného vědění (demografické modely) a mocenské intervence konstruovat populaci k efektivnímu využití jejích životních sil. Namísto organismu-stroje, jenž rekombinuje a optimalizuje mikrofyzika moci k co nejlepšímu poměru vstupů a výstupů, je zde stroj-populace, který je třeba zefektivnit a jehož (životní) síly je třeba proniknout dispozitivem, umožňujícím jejich optimální využití a zapojení do procesů výroby. Dispozitiv sexuality diskursifikuje sex, což je místo reprodukce sil populace. Populace se tak stává z amorfnní masy pulzující životem, strukturovaným kvazi-organismem, který je (stejně jako tělo)

---

⁵⁵ FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, s. 32n

vědami koncipován podle diagramu stroje s funkčními vztahy a proměnnými. To umožňuje technologickou správu populací normovaných vědění. I zde najdeme vzájemné posilování a podmíněnost rozvoje moci a vědění. Soustavné sledování populací ve formě sčítání lidu, sbírání demografických dat o porodnosti a úmrtnosti, které započalo v 19. století, umožnilo jak rozvoj věd, tak rozvoj populačních opatření. *„Sexualita se stala předmětem vztahu mezi státem a jedincem, a to předmětem veřejným, který byl zasazen do celé sítě diskursů, vědění, analýz a příkazů.“*⁵⁶

Sexualita nebyla tedy zahalena závojem mlčení, ale byla předmětem permanentního diskursu, jenž ji strukturoval a rozvíjel a umožňoval její technokratické ovlivňování. Foucault zmiňuje např. problematizaci dětské sexuality, která dohlížela na její „zdárný“ rozvoj k „zdravému“ užívání sexu v dospělosti. Stejný cíl sleduje i rozvíjející se teorie sexuálních perverzí, homosexuality a hysterie. U posledně jmenované by bylo třeba doplnit, jak teorie hysterie zároveň podporuje patriarchální dominanci nad tělem a sexualitou ženy a jejich komodifikaci muži⁵⁷, což je ale příliš komplexní téma přesahující rámec této diplomní práce. Sexualita se stává předmětem lékařského působení, psychiatrického výzkumu, pedagogického působení a rodinné kontroly, které ji na jedné straně kontrolují, aby se „zdárně“ rozvíjela, na druhé straně produkují vědění o jejím „správném“ užívání.

Mluvit o sexu nebylo imperativem jen pro oficiální instituce. Naopak moderní subjekt se naučil vztahovat ke světu kolem sebe a k sobě samému skrze diskurs. Vlastní city, touhy a slasti proto neustále diskursivně klasifikuje podle racionál-

---

⁵⁶ *ibid.*, s. 34

⁵⁷ Viz např. dílo Héléne Cixious a BARŠA, Pavel: *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha 2002, s. 194nn

ních schémat, a tak je modifikuje, normuje a konstruuje. Nutkavé vynášení pravdy na povrch, analýza citů a touhy jsou (například psychoanalýzou) interpretovány jako osvobození pravdy z hlubin mlčení, kam byla uvržena represí. Zde se setkáváme opět s represivní hypotézou, jejíž všeobecné uznání je motorem diskursifikace sexu, těla a intenzit, které jimi procházejí. Vztahování se k sexu, k tělu, ke světu kolem sebe skrze okliku neustálé diskursifikace není vynález moderní doby. Ve svátosti smíření se s ním setkáme již dříve. Moderní doba ale toto dolování pravdy z hlubin, které je fakticky obrácený pohyb pronikání diskursu do nitra subjektu, zevšeobecnila na normu lidství. Lidský subjekt je v moderní době skrz naskrz proniknut racionálním diskursem. A to nikoli jednou provždy. Je to celoživotní úkol stále znova interpretovat a pronikat světlem rozumu každé temné zákoutí, produkovat znaky namísto touhy, citů a intenzit těla. Moderní duše je neúnavný interpret. Foucault dokonce mluví o nové slasti, slasti z analýzy.⁵⁸ Takto fungující subjekt je snadno manipulovatelný, protože diskurs, kterým chápe sebe sama, který považuje za pravdu sebe sama, za svoji pravou identitu, kterou (za pomoci kněze, lékaře, učitele nebo psychoanalytika) odhalil, je součástí dispozitivu moci-vědění. Každá odhalená pravda o subjektu spadá do režimu normálního a patologického, který je převodní pákou mocenských dispozitivů, a zároveň neexistuje žádná touha, která by byla mimo dosah diskursu/moci.⁵⁹ Konstituce subjektu je zároveň jeho podrobení.⁶⁰

---

⁵⁸ *ibid.*, s. 85

⁵⁹ *ibid.*, s. 97

⁶⁰ *ibid.*, s. 72

1.3 Biomoc

Stejně jako u disciplinárních technik, o kterých jsem psal v minulé kapitole, i dispozitiv sexuality formuje subjekty a celé populace s cílem využít jejich životních sil v souběžně se rodící kapitalistické ekonomice. Život má být institucionálně formován a rozvíjen způsoby zajišťujícími maximální efektivitu v jeho zapojení v systému výroby a spotřeby. Moderní moc nad životem se formovala ve dvou hlavních formách, které jsou spíše dva póly jednotného vývoje a jejichž cíl je společný. *„První z těchto pólů se při svém formování soustředil na tělo jako stroj: na jeho výcvik, zvyšování jeho schopností, na souběžný růst jeho užitečnosti a poslušnosti, na jeho integraci do systémů administrativní a ekonomické kontroly: to vše bylo zabezpečeno procedurami moci, které charakterizují disciplíny - anatomo-politika lidského těla. Druhý, který se zformoval o něco později, asi v polovině 18. století, se soustředil na tělo-prostor, na tělo prostoupené mechanikou živého a sloužící jako podklad biologických procesů ... působení je vykonáváno celou sérií intervencí a regulativní kontroly - bio-politika populace. Disciplíny těla a regulování populace konstituují dva póly, kolem nichž se rozvíjí moc nad životem.“*⁶¹ Modernita je dobou zrodu rozmanitých technik podrobení těla a kontroly populace. Foucault ji proto nazývá érou biomoce, kdy životní procesy poprvé vstupují do sféry explicitní kalkulace.⁶² *„Nelze pochybovat o tom, že tato biomoc byla nezastupitelným prvkem vývoje kapitalismu; ten mohl být zabezpečen*

---

⁶¹ *ibid.*, s. 162

⁶² *ibid.*, s. 166

jen za cenu kontrolovaného zapojení těla do aparátu produkce a pomocí přizpůsobení fenoménů populace ekonomickým procesům."⁶³

1.4 Pozdní Foucault

Po prvním díle *Dějiny sexuality* se Foucault na osm let odmlčel a během této doby došlo v jeho myšlení k významnému obratu, který změnil celý projekt *Dějiny sexuality*. Původně zamýšlel napsat čtyřdílný opus zachycující genealogii moderní moci a popisující mechanismy jejího fungování. Závěr *Dějiny sexuality I.* vyznívá velmi depresivně a svádí k interpretaci, že moc je všudypřítomná síť, ze které není úniku: hýbe našimi údy, konstruuje lidské potřeby a touhy, formuje vědění, kontaminuje každou myšlenku a pravdu a je vepsána i v revoltách vůči sobě samé a potvrzuje se tak i když dojde k převratům a revolucím v sociálním řádu. Subjekt je zde loutka vytvořená jejími dispozitivy. Mnoho komentátorů tak *Dohlížet a trestat* a první díl *Dějiny sexuality* skutečně pochopilo.⁶⁴ Zmínky, které takovému pojetí odporují se v těchto knihách objevují velmi sporadicky⁶⁵, protože Foucaultovým záměrem bylo analyzovat fungování moderní moci, projevující se jako „množení politických

---

⁶³ *ibid.*, s. 163

⁶⁴ FINK-EITEL Hinrich: *Foucault zur Einführung*, Hamburg 1992

⁶⁵ Např. FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, s. 166

technologií, které obsazují těla, zdraví, způsoby výživy a bydlení, podmínky života, celý prostor lidské existence."⁶⁶

Pokud v době sepsání *Vůle k vědění* Foucault opravdu chápal subjekt jen jako účinek politických technologií je otázkou. Co se týče moci, je její totální nárok na obsazení a proniknutí všemi prostory a formami života správný závěr, nicméně tato všemoc není skutečný stav, ale limita, ke které moc spěje, které však nikdy nemůže dosáhnout. Je to jakási utopie totální kontroly, kterou má moc vepsanou v sobě samé jako svou teleologii, a proto stále rozšiřuje a prohlubuje dohled a kontrolu. Proniká stále dále a hlouběji, absorbuje více prostoru, času a života, ale stále zbývá nějaký vnějšek, který nekontroluje. Její teleologií je totalita komplexu moci-vědění zahrnující veškerou skutečnost, jež nemá žádný vnějšek. „U těchto disciplín, které klasická doba vypracovala na přesně daných a relativně uzavřených místech - kasárna, koleje, velké dílny - ... snil Bentham o tom, že z nich vytvoří síť dispozitivů, které budou vždy a všude ve střežehu, prostupující celou společnost bez jakékoli mezery či přerušování. Panoptické uspořádání znamená formulaci tohoto zevšeobecnění. Na úrovni elementárních a snadno přenositelných mechanismů programuje fungování základny společnosti zcela prostoupené a proniknuté disciplinárními mechanismy.“⁶⁷

Je tedy nějaké východisko? Existuje místo, kde je možná autonomie? Je možný dissens? Moc sama se vepisuje mezi řádky své dekonstrukce, protože žádný diskurs nemůže fungovat mimo její hranice, které jsou hranice myslitelného i viditelného. Foucault si možná položil otázku, jaký má smysl jeho zamýšlený projekt demaskující mechanismy moci. Celý svůj život se pokou-

---

⁶⁶ *ibid.*, s. 159

⁶⁷ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, s. 292

šel veřejně angažovat. Ovšem nikoliv jako klasický intelektuál (jako například Sartre), který z pozice svého univerzálního vědění říká co je a co není správné, ale v konkrétních aktivitách, kde sám může něco změnit.⁶⁸ Závěr prvního dílu *Dějin sexuality* ale jakýkoliv pokus o změnu a subverzi moci ukazuje jako její potvrzení, jako sebeklam revoltujícího. Přichází osm let mlčení (alespoň co se týče vydávání knih), během kterých Foucault upouští od zamýšleného projektu genealogie moci a jeho projekt *Dějin sexuality* nabral nečekaný směr.

Jeho druhý a třetí díl proto příliš nenavazují na první. Radikálně se v nich mění pojetí subjektu. Již to není konstrukce vznikající na průsečíku moci a vědění pomocí disciplinárních a normativních mechanismů. Do hry vstupuje třetí činitel subjektivace, který Foucault nazývá vztah k sobě. Ve druhém a třetím díle se proto věnuje této třetí ose zakládající subjekt a praktikám, které s ní souvisejí. Zůstává nicméně pole zkoumání, kterým je sexualita respektive tělo. Opouští novověk a vrací se hluboko ke kořenům evropské kultury, do antiky.

Vztah k sobě je třetí osou subjektivace a zároveň možností, jak oprostít stávání se subjektem z hegemonického vlivu moci-vědění. Polem Foucaultova zkoumání zůstává sexualita (ačkoli ta jako pojem v antice neexistovala) nebo přesněji slast a touha. Zkoumá, jak jedinci začali poznávat sami sebe jako subjekty touhy.⁶⁹ Jde mu o hry pravdy ve vztahu jedince k sobě samému a o „praktiky já“ (techniques du soi), jimiž se ustavuje subjekt. Chce vypracovat genealogii způsobu, „jímž začali

---

⁶⁸ Mám na mysli především jeho působení ve skupině pro informování o věznicích, která zveřejňovala materiály o podmínkách vězněných a pokoušela se je změnit. Viz DELEUZE, Gilles: *Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Paris 2003, s. 254nn

⁶⁹ FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality II. Užívání slastí*, Praha 2003, s. 12

jedinci podrobovat sami sebe a ostatní hermeneutice touhy".⁷⁰ Důležitým pojmem, který zavádí je pojem *problematizace*. Nejsou to ani ideje ani reprezentace, ale formy, „*skrze něž se bytí dává jako to, co může a má být myšleno*“⁷¹. Problematizace se neutvářejí na základě nějakého náhledu nebo intuice, ale skrze praxe. Spojují v sobě vědění a praxi a proto lze pojem *problematizace* vztáhnout i na předchozí Foucaultovo dílo. Tak například knihu *Dohlížet a trestat* sám interpretuje jako *problematizaci „zločinu a zločineckého chování na základě určité trestní praxe, která je poslušna „disciplinárního“ modelu.*“⁷² Ve druhém a třetím díle *Dějin sexuality* chce ukázat, „*jakým způsobem se v antice odehrála problematizace sexuální aktivity a slasti, a to na základě zacházení se sebou samým a s poukazem na kritéria ‚estetiky existence‘*“.⁷³ V prvním díle *Dějin sexuality* našel tuto *problematizaci* touhy obsazenou vědění a praxemi dispozitivu sexuality. Ve druhém a třetím zkoumá antické způsoby stávání se subjektem, který není účinkem komplexu moci-vědění, protože jeho cílem je sebe-vláda a vychází ze vztahu subjektu k sobě samému, z hermeneutiky a praxí, jímž se jako subjekt sám ustavuje.

Foucault zamýšlel vydat ještě čtvrtý díl *Dějin sexuality*. Jeho předčasná smrt mu v tom však zabránila. Proto není snadné pozdní Foucaultova díla interpretovat. Jsou antické módy subjektivace lékem pro disciplinární společnost? To zajisté ne. Způsoby subjektivace jsou imanentní dějinám, a moderní subjekt se nemůže přenést do antiky a stát se Řekem nebo Římanem. Je tedy možné interpretovat druhý a třetí díl (a nevydaný čtvrtý díl) *Dějin sexuality* jako genealogii subjektu, která je

---

⁷⁰ *loc. cit.*

⁷¹ *ibid.*, s. 19

⁷² *ibid.*, s. 20

⁷³ *loc. cit.*

dokončena v díle prvním? Tzn. jako dějiny stávání se subjektem, kdy toto stávání je stále více obsazováno mocenskými dispozitivy? Tato interpretace se mi také nezdá přijatelná, protože zavedením sebevztahu jako třetí osy subjektivace ve druhém a třetím dílu se radikálně mění Foucaultova perspektiva, otázky, které si klade, a odpovědi, jež nachází. Možná chtěl pouze ukázat alternativu k moderní disciplinární společnosti, jíž tak depresivně líčil v předcházejících knihách. Ukázat, že v dějinách existovaly i jiné způsoby subjektivace, aniž by vyzýval k jejich revitalizaci.

Ať tak či tak, ve své práci už pozdní Foucaultovo rozebírat nebudu a pustím se po jiné stopě. Mám pro to několik důvodů: V *Dějínách sexuality II. a III.* Foucault ignoruje vlivy moci v antickém stávání se subjektem, ač diskurs, kterým si subjekty vykládaly vlastní touhu bezpochyby mocensky neutrální nebyl. Sám autor píše, že vláda nad sebou (tzn. uměřený vztah k sobě) samým byla v Řecku podmínkou legitimacy vlády nad ostatními.⁷⁴ Sebevláda souvisela s politickou mocí. Stejně tak souvisela sebevláda s komplexní mocenskou dominancí nad ženami a otroky. Dle mého názoru by si tyto vztahy zasloužili hlubší analýzu, kterou u Foucaulta nenajdeme. Hlavním důvodem, proč na následujících stranách opustím Foucaulta je ten, že v i v pozdním díle stále hledá hry pravdy ve vztahu jedince k sobě samému. Hermeneutika, kterou subjekt vykládá svou touhu, tělo a jeho intenzity, je diskurs. Já bych naproti tomu chtěl pokračovat směrem od diskursu k tělu. K idiomatické řeči těla nepřevoditelné do diskursu, jak o ní psal Artaud. Nejdřív ale přeju k Judith Butlerové, která rozvinula Foucaultovu teorii subjektivace, podřízené moci-vědění z knih *Dohlížet a trestat* a *Dějiny sexuality I.*

---

⁷⁴ *ibid.*, s. 229

1.5 Subjektivace podle Judith Butler

Judith Butler, inspirovaná Michelelem Foucaultem, analyzovala moc, která se vepisuje do těla, a která konstituuje subjekty. Taková analýza prakticky není možná pouze v obecné rovině. Foucault si proto vzal za výchozí bod sexualitu, Butler rodovou identitu. Oběma je nicméně jasné, že sexualita a rodová identita jsou jen dvě propojené oblasti tvorby moderní subjektivity, kterou ale v její komplexnosti nelze v jedné knize obsáhnout.⁷⁵ Jinou oblastí, kterou Butler taky zmiňuje, ale nerozebírá je rasová příslušnost.

Butler si tedy klade otázku, co tvoří genderovou identitu. Jejím zdrojem není ani esence ani biologická danost, ale diskursivně-praktická regulace těl prostoupená mocí. To znamená, že ani tělo ani vědomí není prediskursivní podklad, který přijímá sociální vlivy, ale kulturní konstrukt, který je zpětně zvěcněn, naturalizován. Výsledkem této naturalizace je lidská identita sestávající ze zdánlivě autonomního vědomí a zdánlivě přirozeného těla, které má jakoby „od přírody“ určité pohlaví, rasu atd. To znamená, že nejen způsob, jakým chápeme své tělo, ale i samotná jeho hmotná existence (angl. *materiality*), jak ji zakoušíme, je výsledkem působení dispozitivů moci. „Pevnost těla, jeho obrysů a pohybů je zcela hmotné povahy, nicméně je třeba přehodnotit pojem hmoty a myslet hmotu

---

⁷⁵ BUTLER, Judith: *Bodies that Matter. On the discursive limits of „sex“*. New York & London 1993, s. 242

jako účinek moci, jako nejproduktivnější efekt moci." ⁷⁶ „Navrhuji ...pojem hmoty nikoli jako místo nebo povrch, ale jako proces zhmotňování, který se časem stabilizuje a produkuje efekt hranice, pevnosti a povrchu, který nazýváme hmota." ⁷⁷ Takže hmotné tělo (a hmota sama), které se nám jeví jako pevný, přirozený podklad kulturních vpisů a omezení (viz represivní hypotéza), je samo kulturní konstrukt a jeho vnímání jako „přirozeného“ je podmínkou možnosti fungování kulturních dispozitivů.

Identitní konstrukce subjektu není jednorázový akt „přidělení“ rodové identity. Je to kontinuální (sebe)tvorba, která probíhá jako opakovaná praxe citování normativních diskursů a tělesných praktik. Lidská identita nebo subjektivita není jakási fixní esence předcházející jednání, které ji vyjadřuje. Právě naopak. Normativní diskursy a praxe, které jedinec opakovaně cituje a provádí, performativně ustavují jeho já, které zdánlivě předcházejí jeho jednání. Příkladem takové normy je pohlaví. Pohlavní identita není derivátem fyziologické danosti (nic takového podle Butler neexistuje), ale stabilizovaný efekt citování normativních diskursů a vykonávání normativních praktik. Neznamená to, že mohu libovolně měnit vlastní identitu: Za prvé tu není nikdo, kdo by ji mohl měnit (já je teprve výsledkem performativního opakování). Za druhé zvěcnělá identita je výsledkem *dlouhodobého* rigidního opakování normovaných (a normujících) praktik a diskursů, které jsou nám kulturně předány a které si nevolíme. Butler obohatila Foucaultovu teorii konstrukce subjektu právě o temporalitu procesu subjektivace.. Subjekt není ustaven jednou provždy, ale re-produkuje se v každém okamžiku. „*Performativitu je třeba chápat ne jako*

---

⁷⁶ *ibid.*, s. 2 (překlad FŠ)

⁷⁷ *ibid.*, s.9 (překlad FŠ)

singulární nebo záměrný ,akt', ale spíše jako opakovanou citační praxi, pomocí které diskurs produkuje účinky, které jmenuje."⁷⁸ Jedinec se jejich citací stává členem lidského společenství a zároveň vepisuje mocenské vztahy, které náš fallogocentrický svět strukturují, do svého nejhlubšího nitra. „*'Pohlaví' není jednoduše to co každý má nebo statický popis toho, čím je: je to jedna z norem, které činí individualitu ,životaschopnou', které kvalifikují tělo pro život v rámci kulturní srozumitelnosti.*"⁷⁹

Příkladem opakované performativní citace normativních diskursů a praktik může být česání. Miminkům, která se mají stát ženami, jejich matky v nejranějším věku začnou trochu upravovat vlasy, uhlazovat je, aby nebyly rozčuchané. Později je stříhají, hrají si s dcerkou na česání, dcerka pak tuto hru provozuje dále, ale čím dál víc to přestává být hra. Česání se stává vážnou, neopomenutelnou a neustále opakovanou činností („Takhle přece nemůžu vyjít z domu!“). Výsledkem je vydělení určité části tělesného ochlupení, které začneme říkat vlasy, stvoření celé škály pocitů, které se k nim vážou, a osvojení aktivit (úprava vlasů a jejich průběžná kontrola), které s nimi žena má provozovat. Podobně je to i s ostatními součástmi lidské (tělesné i duševní) identity. Tento příklad také ukazuje, jak jsou pocity a názory ve vztahu k vlasům, které zrodilo opakované česání, fallogocentricky kontaminovány a zároveň je zřejmá nemožnost vystoupení z koloběhu performativního opakování.

Sebereprodukcí se systém maskulinní dominance nelze odmítnout, protože je součástí nejhlubších sfér našeho já. Humanistický subjekt, který by oponoval moci z vnějšku, z pozice

---

⁷⁸ *ibid.*, s.2 (překlad FŠ)

⁷⁹ *loc. cit.* (překlad FŠ)

své autonomie, je fallogocentrická fikce osvícenců. Jediné subverzivní jednání, které je podle Judith Butler možné, vychází zevnitř struktur moci a narušuje ji jako virus. Dále je třeba opakovat praktiky a diskursy, které nás zakládají, ale toto opakování můžeme variovat, přesunout do jiných kontextů nebo (sebe)ironicky přehrávat zaběhané stereotypy. Prostředky odporu vůči moci jsou humor, ironie a parodie. „*Politika de-identifikace*‘ má být založena na posunovaných opakováních a citacích vnucených rolí a stereotypů. Má přeznačovat identitu tak, že přehrává její rysy ve změněných kontextech, čímž ji paroduje a zmnožuje a ukazuje její domněle nutné ‚atributy‘ jako nahodilé ‚akcidenty‘. Odhaluje tak vnitřní pravdu pohlaví (údajně vyjadřovanou tělem) jako fabrikát vepsaný do tělesného povrchu rituálními cviky. Takový účinek mohou za jistých okolností mít transvestitismus a butch-femme rituály v americké lesbické subkultuře: napodobují rod, přičemž jejich výsledkem je vyjevení napodobivé struktury rodu samotného, a tedy odkrytí jeho kontingentní, performované povahy“⁸⁰ Ironické opakování subjektivačních praktik není dissensuální strategie v pravém slova smyslu, protože zůstává uvnitř pole moci. Modifikuje její praktiky, posouvá kanonické významy, a tím provádí moci malé zlomyslnosti a staví překážky jejímu plynulému fungování. Strategie navrhovaná Butler nemíří ven z pole moci, ale činí život uvnitř snesitelnější. Cesty mířící mimo sféru moci se pokoušeli najít Deleuze s Guattarim. Rád bych je v následující části diplomové práce okomentoval.

---

⁸⁰ BUTLER, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York & London 1999, s. 146, cit. podle BARŠA, Pavel: *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha 2002, s. 277

2. Linie úniku

Foucault a Butler ukázali moc v její všudypřítomnosti napříč celým sociálním prostorem, uvnitř všech jeho elementů a také jako činitele subjektivace. Ti, co vládnou, jsou stejně tak její součástí jako ti, co protestují. Nicméně moc je totální pouze ve svém nároku. Všeprůstupující kontrola je limitou, ke které se moc blíží, které ale nikdy nemůže dosáhnout. Existují tudíž místa, kudy lze z její sítě vyklouznout. Deleuze s Guattarim je nazývají linie úniku. Nejsou to nějaké prostory vně moci, panenská místa nedotčená mocí. Spíše se jedná o neuzavřené možnosti a nedostatečně stratifikované zóny uvnitř její sítě. Globální moc již obalila celou planetu, tak již neexistuje nějaký prostorový vnějšek. Ale kromě prostorové expanze se moc rozšiřuje i do hloubky. Jak ukázal Foucault na příkladu těl podřízených disciplinární kontrole, moc rozkládá své objekty na co nejmenší částičky a rekonfiguruje je na funkční jednotky efektivně pracující v jejím makrosociálním soukolí. Takovou funkční jednotkou je voják, školák, vězeň, dělník, atd. S postupem vědy a technologie tato rekonfigurace subjektů může pronikat hlouběji a hlouběji. Čím menší jsou stratifikované částičky, tím je výsledný produkt (tzn. konkrétní subjekt) působení moci efektivněji podroben a využit. Nicméně je nasnadě, že rozkladem na diskrétní částice moc nikdy nemůže dokonale postihnout kontinuum života, které se snaží ovládnout, a tak lze v jejím rámci nalézt linie úniku. Jak již víme, subverze moci není možná jako revoluce, třídní kon-

flikt nebo masové hnutí odporu. Takové pokusy se do sítě moci dále zaplétají.

Podle Deleuze, Guattariho a dalších je subverze možná jen na individuální rovině. Místem střetu je subjekt, který se zahýbá sám do sebe a odsekává vektory moci, které jím procházejí a tím je zároveň ustavují. Je proto nasnadě, že subjekt nemůže v tomto procesu zůstat totožný sám ze sebou, protože jeho dosavadní struktura je výsledkem praktik subjektivace, které jsou kontaminované věděním a mocí. Subjekt se tak mění, přetváří, experimentuje a vynalézá nové možnosti praxe a vztahu k sobě. Experiment je způsob zkoušení nového a objevování nových možností. Je třeba projít mnoha pokusy a omyly, protože výsledek není nikdy předem zaručen. Nelze navrhnout subverzivní algoritmus, aby jistě byla metoda úniku. Je možné se pouze otevřít nejistému výsledku experimentu, protože jen tak může vzniknout něco nového, co není (zatím) pod kontrolou všudypřítomného dozoru.

Způsoby unikání subjektivační moci, kterým se budu na následujících stranách věnovat, mají jeden zásadní společný rys. Nejedná se o velké diskursy, kritické teorie, ani o monumentální dekonstrukce otřásající základy moci. Jsou to konkrétní praxe, praktiky těla. Je tomu tak proto, protože tělo je místem a základním opěrným bodem intervence moderního typu moci. Tato moc je všeprostopující síť hýbající našimi údý. Vyprostit se z ní nelze diskursivní kritikou, ale pouze tak, že začneme hýbat údý jinak, hereticky. Subverze už nemůže mít formu kritiky ideologie, odhalování lží nebo hledání pravdy. Subverzivní diskurs dneška je program⁸¹, návod k tělesným praktikám a pobídka k experimentování. Řečeno s Deleuzem a Guattarim, li-

---

⁸¹ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, Paris 1980, s. 188

nií úniku je tělo a jeho imanence. Nejedná se o alternativní teorie těla, ale o praktické návody, jak přetnout vektory moci, které tělo, jeho strukturu i jeho hmotnou existenci (tzn. to, na co si můžeme sáhnout) vytvářejí⁸². Subjektivita není neměnná struktura, která byla jednu provždy vytvořena. Analýzy Judith Butler ukazují, že subjekt je výsledkem kontinuálního opakování praktik a diskursů. Jeho mocenské založení je neustále reprodukováno opakováním kulturně předaného souboru praktik a diskursů a vlastně není nic víc než tento soubor. Tím se subjekt vepisuje do všeobecné fallogocentrické normující sítě a stává se srozumitelným, fungujícím a hlavně konformním. Když ale toto rigidní opakování nahradí praktickým experimentováním s nepředvídatelnými výsledky, může se zrodit nová forma subjektivity (dá-li se tomu ještě říkat subjektivita), která se více či méně vymyká normující kontrole. Podívejme se proto, jak je takový únik možný.

2.1 Tělo bez orgánů

*Jak si udělat tělo bez orgánů?*⁸³ je název Deleuzovy a Guattariho statě, která pojednává o těle bez orgánů. Nejmenuje se ani *Co je to tělo bez orgánů?* ani jednoduše *Tělo bez orgánů*. Otázka ‚Co je to?‘, to znamená otázka po substanti, předmětu v případě těla bez orgánů zavádí. Není to totiž ani substance, ani věc nebo alternativní pojetí těla. Nic takového. „V žádném případě to není pojem, koncept. Je to spíše praktika

⁸² viz kapitola o Judith Butler (1.5)

⁸³ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, s. 185-204

nebo soubor praktik."⁸⁴ Tělo bez orgánů dokonce ani pozitivně neexistuje. Je to limita tělesných praktik dekomponujících organismus. Co tím autoři míní se pokusím vysvětlit v následujících odstavcích.

Deleuze a Guattari načrtávají podobné pojetí moci jako Foucault. Tvrdí, že jsou tři hlavní momenty (nazývají je strata) intervence moci, která vytváří a zároveň spoutává moderního člověka. Jsou to strata značení (signifiance), subjektivace a organismus.⁸⁵

Stratum značení diskursivně strukturuje vědomí, které pak není ničím než nekonečným monologem. Pro takové vědomí splývá bytí s tím, co je myslitelné, artikulovatelné. Stejně tak vjemy, ještě než vstoupí do vědomí, jsou strukturovány kategoriemi třírozměrného prostoru, lineárního času, logickými kategoriemi (např. princip vyloučeného třetího), kvantifikací, gramatickými kategoriemi, atd. Diskursivní vědomí tak není narušováno nějakými anarchickými vpády neartikulované zkušenosti, protože všechny jeho obsahy jsou již předem normované. Vlastě to najdeme již u Kanta, který ale apriorní formy vědomí považoval za univerzální struktury a nikoli za kontingentní konstrukce jako Deleuze s Guattarim. Stratum značení diskursivně strukturuje i nevědomí.⁸⁶ Proto stále lovíme znaky z produktů nevědomí (sny, přeřeknutí, fantazie,...) a interpretujeme a interpretujeme. Děláme to tak, že obsah nevědomí přeměníme na znak, tj. vtáhneme jej do gramatického systému, a srovnáváme jej a hodnotíme pomocí nějakého kódu, například psychoanalýzy. Deleuze a Guattari proti tomu staví vědomí, které je přehlídka vjemů a jejich intenzit, experimentů, které nejsou předem za-

---

⁸⁴ *ibid.*, s. 186 (překlad FŠ)

⁸⁵ *ibid.*, s. 197 (překlad FŠ)

⁸⁶ Přesvědčení o diskursivní formě nevědomí rozvinula a zpopularizovala především psychoanalýza.

kotvené v nějakém kódu⁸⁷ Nevědomí také nemá diskursivní strukturu, ani není skladištěm starých potlačených traumat. Není to derivát osobní ani rodinné historie, ale továrna, sídlo produktivních sil. Nevědomí produkuje obsahy, které nelze bez násilí vměstnat do nějakých preexistujících vnějších kódů, protože jsou to singulární události nepodléhající žádné pravidelnosti.

Stratum subjektivace je zhruba totéž, co popisovali Foucault a Butler v jejich teoriích subjektivace. Je-li zde nějaký subjekt, Já, ego, pak už je vždy kontaminován mocí. Konkrétní identita je produktem moci, který nás zařazuje do *normální* společnosti. Jsou to „*body subjektivace, které nás usazují a přibíjejí do dominantní reality.*“⁸⁸ Deleuze s Guattarim odmítají teorie, které jsou založeny na přesvědčení, že Já je jednota, celek. Já je pro ně multiplicita a nikoli identita. Neznamená to, že se v subjektu nachází více osob, ale že se subjekt neuroticky nesnaží vtěsnat se do kazajky jednotné identity a potlačit v sobě divergentní tendence, které nelze spojit v jednotný celek. Autorům jde o depersonalizované Já, které v sobě obsahuje multiplicity různých *stávání se*, které není třeba, a ani to nelze, shrnovat nějakou jednotící identitou. Mluví zde o stávání se, nikoli o bytí, protože depersonalizované Já je intenzivní multiplicita, která se kontinuálně proměňuje a nelze ji proto zachytit nějakým statickým konceptem nebo modelem. Takové Já není nediferencovaný rosol, ale naopak hra intenzit, které (protože nejsou potlačovány a omezovány) mohou vyvíjet nové originální formy subjektivity, které nejsou pouhým opakováním normovaných životních stylů.

---

⁸⁷ V této souvislosti bych rád připomenul analýzy Merleau-Pontyho týkající se „divokého“ vnímání, které není domestikováno věděním. MERLEAU-PONTY, Maurice: *Viditelné a neviditelné*, Praha 1998

⁸⁸ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, s. 198, (překlad FŠ)

Třetí stratum je organismus. Organismus je model vytvořený moderní biologii a medicínou, který má formu mechanismu. Orgány jsou součástky spojené funkčními vztahy do celku organismu. Bádání o těle je už dvě století vedeno metaforou (Deleuze by řekl diagramem) mechanismu, stroje.⁸⁹ Tělo se tak stává organismem, což je mechanismus, jednotný soubor propojených funkčních elementů (orgánů). Tělesné fenomény jsou interpretovány a spojovány pomocí metafory stroje a jejich vstupy a výstupy jsou vyhodnocovány vzhledem k efektivitě fungování celku. U každého pozorovaného procesu se hledá jeho funkce v organismu a propojení s ostatními funkčními procesy. Jejich celek je moderní tělo-organismus. U Foucaulta jsme viděli, jak se takový stroj-organismus snadno zapojí do vyšších funkčních systémů (armáda, škola, vězení, kapitalismus,...), které zajišťují jeho vstupy (uspokojování potřeb, konzum) a zhodnocují jeho výstupy (práce). Model organismu ale nehraje roli jen v teorii. Je nám vepsán do těla, které je mocí-věděním strukturováno do formy stroje-organismu. Tělo jsme se naučili nejen popisovat jako organismus, ale i zakoušet, vnímat tímto způsobem. Impulsy probíhající v těle, které pocítíme, vnímáme vždy skrze interpretační mřížku organismu: „Něco mě bolí... co to může být? Jestli mi nechybí nějaká důležitá živina (=nedostatečné vstupy do systému) ... nebo mi, nedej Bože, onemocněl nějaký orgán! (=porucha součástky).“ Tělo = automat. *„Organismus ... je fenomén akumulace, koagulace a sedimentace, který vnucuje formy, funkce, spoje, dominantní a hierarchické organizace a transcendence organizované za účelem vytěžit z těla využitelnou práci.“*⁹⁰ Deleuze a Guattari se inspirovali

---

⁸⁹ Diagram stroje a funkce ale nepůsobí jen v biologii, v moderní době jej najdeme všude. Viz kapitola 1.1 *Disciplinární moc*

⁹⁰ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, s. 197, (překlad FŠ)

u Artauda, který psal o organismu jako o vězení těla: „*Tělo je tělo / je samo sebou / a nepotřebuje orgány / tělo není nikdy organismus / organismy jsou nepřátelé těla.*“⁹¹ Protipólem organismu a zároveň praktika úniku třem stratům podmanění moderního subjektu je tělo bez orgánů. Je tím, co zůstane, když odstraníme strata značení, subjektivace a organismu. Není to ovšem výsledek, kterého lze jednou provždy dosáhnout, ale imanentní limita, ke které se stále blížíme praktikami dekomponujícími organismus. Proto není tělo bez orgánů nějaký pozitivní koncept nebo pojem, ale praktika, soubor praktik.⁹² Je to proces bez konce.

Tělo bez orgánů lze konstruovat nejrůznějšími technikami, které nelze redukovat jednu na druhou. Láska, umění, perverze, mystika nebo psychedelie jsou různé způsoby hledání těla bez orgánů, které mají různé výsledky. Neexistuje jedno tělo bez orgánů coby jejich konvergentní výsledek. Různé praktiky produkují rozmanitá těla bez orgánů. Nejedná se o rozdrobené tělo, o jakýsi rozkouskovaný organismus. Tělo bez orgánů je naopak pole imanence obývané nezkrocenými, nestratifikovanými intenzitami, které obíhají a pulzují. Nemá žádnou stabilní formu, ani žádný vnějšek, který by jej podmiňoval či omezoval. Je to nepřerušovaná, kontinuální imanence.⁹³ Nemá ani žádné konkrétní jméno, protože tělo bez orgánů se objevuje až po dekompozici Já, strata subjektivace. Je to čistá singularita.

Deleuze s Guattarim jsou si vědomi, že experimentování může skončit i špatně. Jeho výsledek nelze předem odhadnout. Narkoman, paranoik nebo hypochondr jsou příklady destratifikovaných organismů, které neuspěli v rozvinutí *plného těla bez*

⁹¹ ARTAUD, Antonin in 84, nr. 5-6, Paris 1948, cit. podle DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie I. L'Anti Œdipe*, Paris 1972, s. 15 (překlad FŠ)

⁹² DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, s. 186, (překlad FŠ)

⁹³ *ibid.*, s. 191

orgánů a proto je nazývají *prázdna těla bez orgánů*.⁹⁴ Vyzývají proto k opatrnosti když dekomponujeme organismus a experimentujeme s možnostmi které se tak otvírají. Není to algoritmus s předvídatelným koncem, ale hra kde se vsází vše.

„Položíme (člověka - pozn. FŠ) na pitevní stůl, abychom mu předělali tělo. Opakuji, abychom mu předělali tělo. Člověk trpí, protože je špatně sestaven ... neboť strčte mě třeba do svěřací kazajky, ale není nic neužitečnějšího než orgán. Jakmile mu vytvoříte tělo bez orgánů, zbavíte jej všech automatismů a vrátíte mu skutečnou svobodu. Pak jej znovu naučíte tančit vzhůru nohama, jako na šíleném bále, a on v této obrácené poloze najde své pravé místo.“⁹⁵ V závěrečné kapitole představím tanec butó, což je konkrétní příklad tvorby těla bez orgánů.

2.2 Namísto závěru

Stále se tu vrací jeden problém ohledně těla. Tělo kolonizované mocí není těžké racionálně uchopit, ale odkud se bere tělo bez orgánů? Tělo svobodné? Nevrací se tady nenápadně represivní hypotéza o potlačeném těle, které shazuje otěže diskursu? Nebo je ještě nějaké další tělo vně těla disciplinovaného? Podle mého názoru se jedná o gramatický problém neboli o problém hranic rozumu. Jak jsem psal v kapitole o Judith Butler je tělo kulturně (tzn. racionálně) srozumitelné jen jako

---

⁹⁴ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, s. 202, (překlad FŠ)

⁹⁵ ARTAUD, Antonin: *Texty I.*, Praha 1995, s. 326

součástí subjektu sestávajícího z těla a duše. Hmatatelné tělo, kterého se dotýkáme, hmota masa, kterou cítíme, to vše je součástí kulturního dispozitivu. Hmat (stejně jako zrak a ostatní smysly) nemá přístup k věcem o sobě. Data, která se nám ve vědomí dávají jako hmatová, jsou již zformovány apriorními strukturami, které jsou kulturně a dějinně podmíněné. Žádné reprezentace, se kterými pracuje rozum nejsou mimo dosah kulturních dispozitivů. To platí i pro pojem hmoty. Proto může Butler napsat, že hmotná existence (těla) je performativní efekt normativních diskursů a praktik. Nicméně rozum a gramatika nás stále svádějí do pasti duality podstaty a atributu, hmoty a formy, objektu a predikátu, těla (hmoty) a duše/kultury (formy). Proto je mnohdy velmi těžké jazykově vyjádřit procesy jako subjektivace, konstrukce těla nebo na druhé straně unikání z organismu/disciplinovaného těla. Jazyk a rozum vnucuje každému takovému procesu formu represivní hypotézy nebo naopak osvobozování od represe. Rozum zkrátka není s to plně tyto procesy uchopit. Ostatně možnost rozumového uchopití linie úniku by znamenala, že se jedná pouze o zdánlivý únik, který neopouští oblast kulturního dispozitivu, jehož je rozum věčným komplicem. Proto jsou linie úniku výhradně praxe těla a nikoli aktivity revoltujícího rozumu. Stejně tak proces subjektivace a konstrukce těla je racionálně uchopitelný pouze ve svém výsledku, protože před svým završením není v řádu kulturní srozumitelnosti (viz kapitola věnovaná Judith Butler). Ale zde už zase sedám na lep Mistru Jazyku: Vstoupí-li proces subjektivace do oblasti racionální srozumitelnosti až ve svém výsledku, tak se o něm vlastně ani nedá mluvit jako o procesu a už vůbec nemůžeme postulovat nějaké tělo o sobě nebo Život, které by byly na jeho počátku. Přesto všichni intuitivně „víme“, že existuje něco jako život. Rozum je nicméně

nástroj, jenž k této intuitivní evidenci nemá co dodat. Možná právě tímto směrem se vydal Deleuze ve svém enigmatickém textu *L'immanence: une vie...*⁹⁶

2.3 Butó

---

⁹⁶ DELEUZE, Gilles: *Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, s. 359-363

Butó⁹⁷ je avantgardní fyzické divadlo, které vzniklo v Japonsku v 60. letech minulého století. Vstřebalo do sebe vlivy evropské avantgardy, především německého expresionismu, happeningů 60. let a pojetí divadla Antonina Artauda. Možná právě butó je nejvěrnější realizace jeho myšlenek o divadle. Zároveň bylo ovlivněno japonskými tradičními divadly Nô a Kabuki, zen-buddhismem a bojovými uměními. Vzniklo tak tanec, který se radikálně odlišuje od ostatních škol a směrů klasického i moderního tance. V Čechách je nejznámějším tanečníkem butó Min Tanaka.

Trénink butó spočívá vlastně v praktikách těla bez orgánů. Na workshopu začíná den zenovou meditací, což je technika rozkládající ego, pokračuje cvičeními s energií čchi a cvičením tai-ťi, které uvolňují tělo z mechanistického sevření organismem a až poté se začíná s konkrétními technikami tance, které ale nejsou žádné kodifikované figury. Jsou to spíše techniky, jak senzibilizovat tělo, jak mu dát větší pohybovou svobodu. Samotný tanec butó přichází na řadu až v závěru dne, kdy je tělo bez orgánů připraveno promluvit.

Techniky užívané v tréninku butó mají za cíl dekomponovat tělo, tak jak jej běžně (diskursivně) zakoušíme a vytvořit dehumanizované tělo, které pak samo tančí, vyjadřuje se svou vlastní řečí nezávislou na diskursu. Řečeno Deleuzovou a Guattariho terminologií, jde o probuzení těla bez orgánů a odblokování jeho expresivity.

Profesionální tanečníci jiných tanečních směrů mívají někdy s tancem butó problémy. Zažil jsem na workshopu jednu bývalou baletku z Ruska, která byla zpočátku dost zmatená a vlastně moc nevěděla, co je cílem cvičení, které provádí. Ba-

---

⁹⁷ Na následujících řádkách vycházím z přednášek Sumako Koseki o tanci butó, které vděčím za mnoho postřehů, které zde reprodukuji.

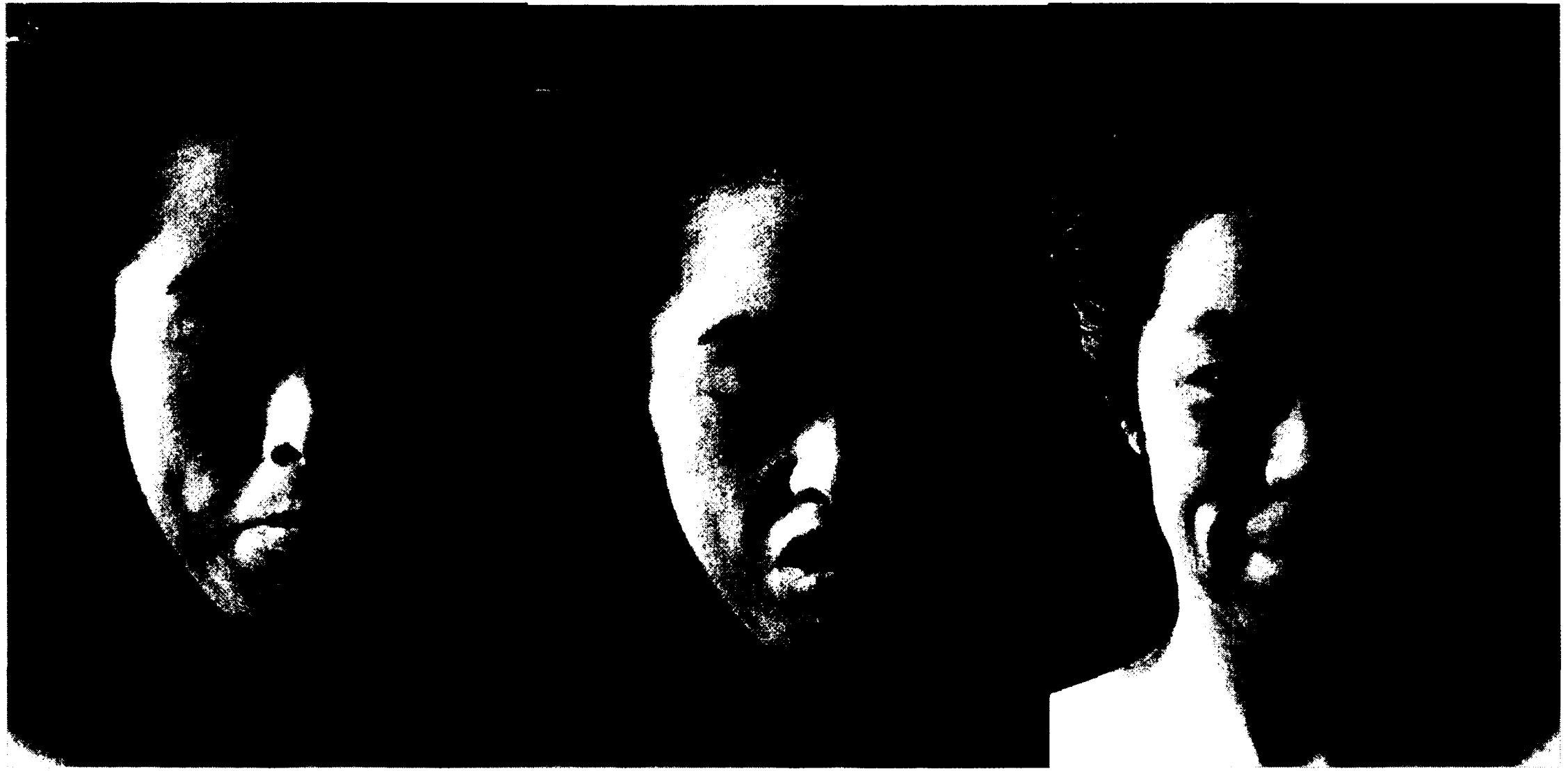
let je totiž opak butó. Baletky jsou těla vycvičená velmi přísnou disciplínou ke striktně kodifikovanému pohybu. Cílem jejich výcviku je vypilovat baletní figury k dokonalosti. Baletní cvičení je provádění určitého pohybového algoritmu, který je tělu uložen zvenčí. Tělo je zde neustálým opakováním vedeno k realizaci předepsaných pohybových schémat. Butó se naopak snaží navyklá pohybová schémata odbourat a vrátit se tak k ‚nedisciplinovanému‘ tělu bez orgánů, které tak může promluvit sobě vlastní pohybovou řečí, kterou nelze převést do diskursu.

Vykročením mimo diskursivně srozumitelný pohyb a gesta připravuje butó neobyčejnou zkušenost nejen tanečnickům, ale i divákům. Komunikace mezi tanečníkem a publikem není srozumitelná na bázi nějakého sdíleného smyslu. Shlédnutí představení butó je tak značně zneklidňující zkušenost, protože divákův rozum nemá žádná schémata, jak takové zkušenosti rozumět, jak ji racionálně uchopit. Zůstává znepokojivě jiná. Přemýšlivý divák odchází z divadla často zmatený nebo dokonce pohoršený, protože butó je pro něj nenormální, šílené, ba i zrudné.

Naproti tomu divák, který se nechá představením pohltit, což s sebou nese suspenzi zaběhlých racionálních schémat interpretace gest a pohybu, začne spontánně „rozumět“ tělu tanečníka. Jsou to vlastně těla diváka a tanečníka, která spolu během představení komunikují. A to nikoli triviální evokací nějaké běžné emoce v divákovi, srozumitelnou reprezentací známé emoce. Naopak. Exprese, které vidíme na jevišti nejsou identifikovatelné, neznáme je.

Na workshopech butó se užívá například cvičení, při kterém tanečník vyjadřuje dvě odlišné emoce najednou, např. hněv a smutek nebo smích a smutek. Takové cvičení umožňuje tanečníkovi odpoutání od běžných tělesných expresí srozumitelných jako reprezentace nějaké emoce. Butó opouští tělesnou expresi vázanou na model reprezentace, kde se tanečník snaží věrně reprezentovat nějaký niterný signifikát (emoci).⁹⁸ Naproti tomu usiluje o expresi samotného těla nesvazovaného ani nutností reprezentovat ideje či emoce, ani nutností obecné srozumitelnosti. Zde navazuje na Artauda, který také hledal idiomatickou řeč těla nekontaminovanou diskursivními schématy. Díky tomu, že exprese tance butó není jednoznačně identifikovatelná, butó obchází rozum a působí přímo na tělo diváka. Při představení tak spolu proto komunikují těla performerů a diváka přímo, bez diskursivního a interpretačního zprostředkování, bez signifikátů skrytých za signifikanty (expresemi). Je to divákovo tělo, které je oslovováno a které cítí tělo na pódiu, které cítí s tělem na pódiu, které neinterpretuje, ale zakouší. Zde je třeba hledat zdroj pocitu katarze mnohých diváků butó-performancí. I jejich těla byla v průběhu představení na určitou dobu desubjektivizována, osvobozena od normativního (sebe)dohledu.

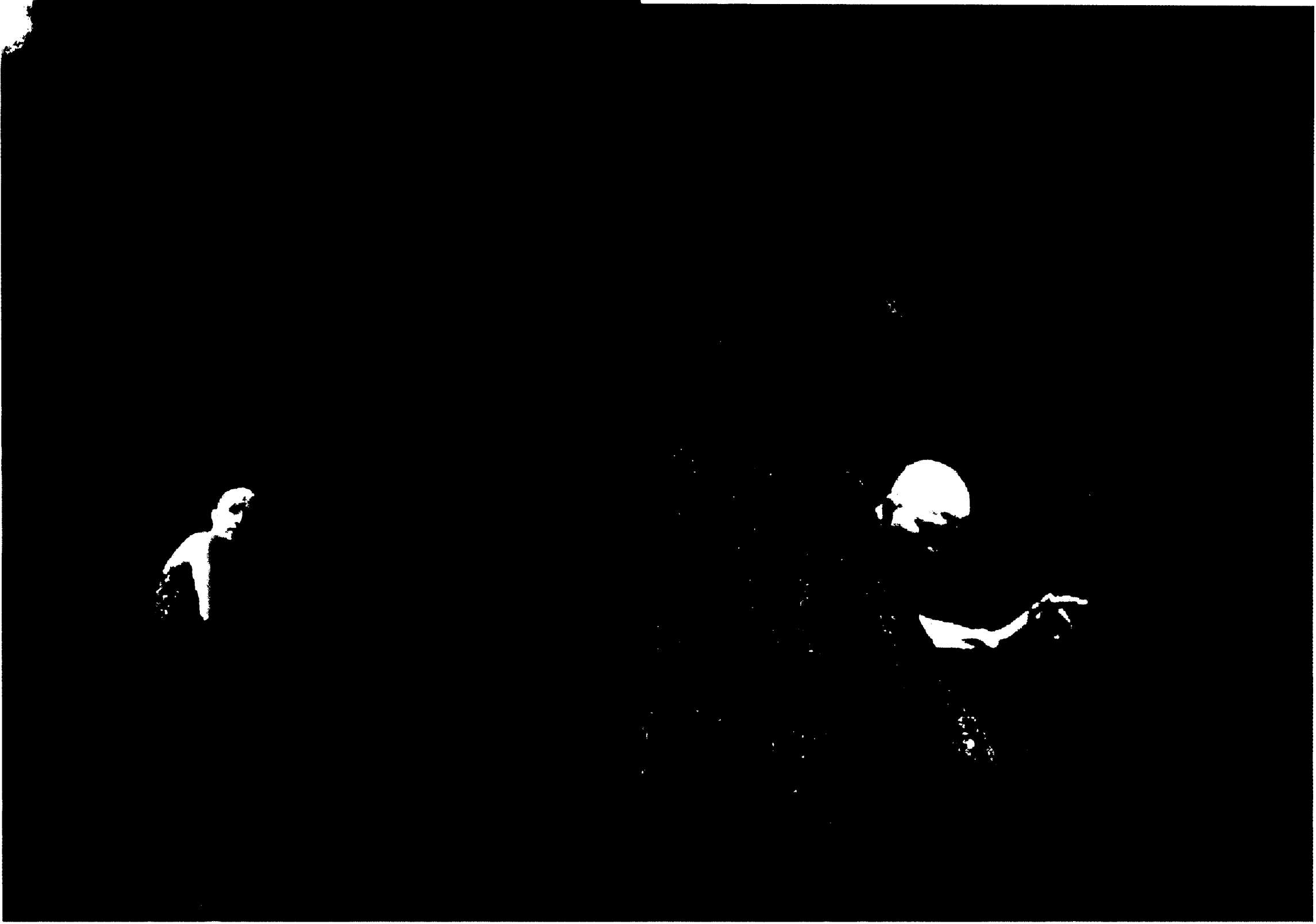
Nebudu se již o butó dále rozepisovat, protože je to v jistém smyslu kontraproduktivní. Radši se běžte sami podívat na nějaké představení. Pro ilustraci připojím alespoň pár fotek butó-performancí, které jsou možná výmluvnější než můj kostrbatý popis.⁹⁹

---

⁹⁸ OKAMURA, Tadashi: *Comments on Butoh*, <http://homepage2.nifty.com/abeni/E%20home.htm>

⁹⁹ Obrázky doprovázející tuto kapitolu pocházejí z webových stránek

http://www.tomoe.com/contents/aboutbutoh_e.html a <http://www.paszowska.de>

Resumé

V první části této práce jsem společně s Michelem Foucaultem sledoval genealogii moderní moci nad tělem. Je to nový, produktivní typ moci působící na těla a skrze těla. Moderní těla a subjekty jsou teprve činností této moci utvořena. Produkce moderní subjektivity probíhá působením komplexu moci-vědění. Judith Butler obohatila Foucaultovy analýzy o temporální, iterativní rozměr této produkce a o nové pojetí hmoty, umožňující jiné chápání hmotné existence těla. Ve druhé části hledám možnosti subverze, tzv. linie úniku z domény moderní moci, jejichž východiskem je tělo a jeho praktiky. Zde se opírám především o dílo Deleuze a Guattariho. V závěru představuji tanec butó jako jednu z možných linií úniku.

In the first part of this paper I followed Michel Foucault's genealogy of modern power. That is a new, productive type of power acting upon the body and through the body. Modern bodies and subjects, in itself, are coming into being by the effects of this power. The production of modern subject eventuates through the effects of knowledge-power complex. Judith Butler added to Foucault's analysis the temporal and reiterative dimension of this production and a new conception of matter allowing a different understanding of materiality of the body. In the second part I'm searching for the possible subversions, co called escape lines from domain of the modern power, which are based on bodily practices. I'm following here the work of Deleuze and Guattari. In the end I introduced the butoh-dance as one possible escape line.

Bibliografie

Knihy:

ARTAUD, Antonin: *Divadlo a jeho dvojenec*, Praha 1994

ARTAUD, Antonin: *Texty I.*, Praha 1995

BARŠA, Pavel: *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha 2002

BUTLER, Judith: *Bodies that Matter. On the discursive limits of „sex“*. New York & London 1993

BUTLER, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York & London 1990

DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie I. L'Anti Edipe*, Paris 1972

DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix: *Capitalisme et schizophrénie II. Mille plateaux*, Paris 1980

DELEUZE, Gilles: *Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Paris 2003

DELEUZE Gilles: *Foucault*, Praha 1996

- FINK-EITEL Hinrich: *Foucault zur Einführung*, Hamburg 1992
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědě*, Praha 1999
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality II. Užívání slastí*, Praha 2003
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality III. Péče o sebe*, Praha 2003
- FOUCAULT, Michel: *Dits et écrits II. 1976-1988*, Paris 2001
- FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat*, Praha 2000
- FOUCAULT, Michel: *L'herméneutique du sujet. Cours au Collège de France 1981 - 1982*. Paris 2001
- FOUCAULT, Michel: *Myšlení vnějšku*, Praha 2003
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *Viditelné a neviditelné*, Praha 1998

Články a www-stránky:

BERGMARK, Johannes: *Butoh - Revolt of the Flesh in Japan and a Surrealist Way to Move,*

<http://home.earthlink.net/%7Ebdenatale/Butoh&Surrealism.html>

KUNIYOSHI, Kazuko: *Contemporary Dance in Japan: New wave in dance and butoh after the 1990s,*

<http://www.mcachicago.org/MCA/Performance/akiraessay.html>

OKAMURA, Tadashi: *Comments on Butoh,*

<http://homepage2.nifty.com/abeni/E%20home.htm>

PASZKOWSKA, Alexandra: *Butoh Dance Photographs,*

<http://www.paszowska.de>

TOMOE Shizune & HAKUTOBO: *What's Butoh?,*

http://www.tomoe.com/contents/aboutbutoh_e.html